

הקדמת המוציא לאור והמעיר

1134567

הספר הזה אשר אני נותן לפניכם קוראים יקרים! ואשר כניתי בשם מדרש אגדה כולל מדרש על התורה, היא מציאה יקרה, כתב יד עתיק יומין יחיד בעולם, כי לא נמצא בכל אוצרות הספרים אשר בעולם, קניתי מהרב המופלג השנון מהור"ר אברהם ביק מפרעשבורג, כי כאשר נסע בארצות הקדם, הצליח וקנה הרבה כתבי יד יקרים, ובתוכם שני קובצים אשר קנה בארם צובה (Aleppo). הקובץ הראשון הוא ספר תורת המנחה (א) מהרב ר' יעקב בר חננאל ציקילי, כולל דרשות על התורה נכתב בשנת אתתנ"ח לשטרות, (הוא שנת ה"א ש"ז. 1547 למספרם), וקובץ השני הוא הכתב יד אשר לפנינו. את שני קובצים האלה שלח אלי לשום עיני עליהם, אם ייטבו בעיני לקנותם ממנו, את הקובץ הראשון שלחתי אליו בחזרה, ואת הקובץ השני קניתי מידו. בהקובץ הזה חסרים הרבה דפים אשר נאבדו, היינו דף אחד בפ' בראשית, בסוף הדף סיים מלמד שכל תולדות השמים נבראו, ואח"כ מתחיל הדף השני במלת בעולם, ומה שבאמצע חסר, (עיין בראשית א' מ"ה בהערה י"א), וכן חסרים איזה דפים מן סוף פ' מצורע, בסוף העמוד מסיים במלות ודואג נשתרש מן העולם, ואח"כ חסר עד סוף הפרשה והתחלת פרשת אחרי, ומתחיל בדף שלאחריו במלות היו עמו (הסיום מן הדרשה מפ' מצורע נמצא בתנחומא הקדום אות ד', ובתנחומא הנדפס מכבר אות ב' וכן בלקח טוב ריש מצורע), וחסרים בכתב יד הדרשות על פרשת י"ד וט"ו והתחלת פסוק א' מפ' אחרי, וכן בפ' מסעי ל"ה י"ד את שלש הערים תתנו, כל המאמר מסוף העמוד קרוע ומטולטל עד ראש העמוד השני, ומתחיל על דורו שלא יבא לידיהם כלום בחייו וכו'. גם חסרים בסופו איזה דפים מאמצע פ' תצא עד סוף הספר, ומסיים בסוף הדף אין לי אלא נדר, נדבה מנין, נאמר כאן נדר ונאמר להלן נדר, שנאמר ואם נדר או נדבה, מה. . . . ומכאן ואילך חסר, ובעבור זה לא נדע שם הסופר ושנת הכתיבה, כמו שנמצא ברוב כתבי יד העתיקים בסופם שם הסופר והשנה שבה נכתב. צורת הכתב היא שוה עם צורת כתב הסופר אשר כתב את הקובץ תורת המנחה (היינו בס' תורת המנחה עד פ' מצורע ומסיים נודע בגוים זרעם, כי משם ואילך הוא מסופר אחר) ונראה בעליל כי נעתק המדרש הזה על התורה בשנה אחת או קודם לו מעט מיד הסופר אשר כתב ספר תורת המנחה. —

והנה בתחילת עיוני רחפת ההשערה לנגד עיני כי אולי הוא ספר היסוד של ר' משה הדרשן, או מדרש רבי משה הדרשן (אודות ר' משה הדרשן וספרו דברתי בהמגיד שנת תרל"ד גליון 16, 17, 18 וגם שנת תרל"ח—תרל"ט גליון 9), אשר רש"י ז"ל בפירושו על התורה מזכירו הרבה פעמים, ומביא דברים בשמו, והמאמרים ההם שהביא בשמו נמצאים בהקובץ הזה, כמו שתראה להלן ברשימה א', שמה רשמתי כל המקומות ההם זה מול זה, אולם אחרי החקירה והדרישה ראיתי ונתון אל לבי כי אין להשערה זו יסוד קיים, כי יוכל היות אשר המסדר הזה ראה המאמרים של רבי משה הדרשן בפירוש רש"י ומשם הוציאם, או אולי היה לפניו המדרש של רבי משה הדרשן ושאל דבריו משם, ובעבור זה נמצאים המאמרים האלה בספר הזה ג"כ בקצת שינויים. זאת ועוד אחרת כי לא נמצא בספר הזה כל המאמרים שהביא רש"י בשם רמ"ה כמו המאמר שהביא במדבר ל"ב כ"ד, גם נמצאים עוד מאמרים המובאים בשם רמ"ה בספרים אחרים זולת רש"י ז"ל ואינם נמצאים כלל בקובץ הזה, כמו לדוגמא אשר הביאו בעלי התוס' סוטה ל"ו ע"ב וז"ל: כתב רבינו משה הדרשן ואין איש מאנשי

(א) הספר תורת המנחה הובא בשם הגדולים ח"ב אות ת' ס"י 46. והגאון חיד"א ראה כתב יד על בראשית ושמות, וכן נמצא הכ"י באוצר הספר באוקספורד, עיין רשימת החכם הגדול נייבוער ס"י 986, 985. 984 והמחבר הזה חיבר גם ספר תלמוד תורה, והוא כעין ילקוט על התורה, הביאו הר"ש אלקבץ ז"ל בספרו מנות הלוי דף צ"ט ע"ב, וז"ל: „מצאתי בספר הילקוט הנקרא שמעוני, ובספר הילקוט הנקרא תלמוד תורה" והביאו גם השה"ג באות ת' ס"י 58. וכן בספרו מדבר קדמות מערכת ו' ס"י כ' וז"ל: מצאתי בס' ישן כ"י להרב כמהר"ר יעקב סקלי שהביא מרז"ל כו'. ועיין צונץ צור געשיכטע צד 516. והרב המופלג מהור"ר אברהם ביק הנ"ל קנה ג"כ בארם צובה הספר תלמוד תורה על ספר במדבר דברים ומכר את הכ"י הזה לאקספארד. הספר תלמוד תורה השלים המחבר בשנת ה"א צ"ו (1337) ונעתק בשנת ה"א רפ"ב (1522) בדמשק ע"י ר' יצחק החבר, ואחריו כתב בנו ר' חיים והודיע יום פטירת אביו ומקום קברו שהוא בצפת, ואחריו כתב בנו של ר' חיים והודיע ג"כ מפטירת וקבר אביו, ועיין שה"ג ח"א אות ח' ס"י 22 שהביא את ר' חיים החבר. הספר תלמוד תורה על ויקרא נמצא באוצר הספרים של גינצבורג:

הקדמת המוציא לאור והמעיר

הבית מכלל דאיש אחר שלא מאנשי הבית כלומר חלוק ומופלג מתורת אנשי הבית היה שם וזה דמות דיוקנו של אביו ע"כ, ואין זכר מזה בקובץ הזה (בראשית ל"ט י"א) (ב) וכן מה שהביא המדפיס ממנוטובה בתנחומא פ' האזינו וכתב "כך נמצא בס' הרב ר' משה הדרשן" ומה שהביא לא נמצא בכתב יד הזה, ואף שמוזה אין ראיה כ"כ כי יוכל היות שהיה המאמר הזה כתוב בהכתב יד, רק הכ"י שלפנינו נלקח בחסר, כי חסרים הרבה עלים בסופו וחסר כל פ' האזינו. גם חסר מה שהביא בעל פענח רזא (שמות י"ח י"א) בשם ר' משה הדרשן כי גדול ה' מכל האלהים כבר פרש מע"ז של מדין ועתה מכל האלהים, והשטטת כל המאמרים האלה בכ"י הזה (ג) הוא כמעט ראיה ברורה שאין ליחס הזה בבירור לר' משה הדרשן, יען כי לא נמצאו הדרשות האלה שמה במקומותם הראויים להם. אולם מלבד כל הנ"ל נמצאים בו מאמרים רבים ככתבם וכלשונם במדרש לקח טוב לרבינו טוביה בר' אליעזר ז"ל, ונראה כי המסדר הזה שאב דבריו משם, כמו שתראה להלן ברשימה ב' אשר אני נותן לפני הקוראים:

לכן נראה בעיני יותר כי מדרש כתב יד הזה בסדר מן מסדר אחד אשר כבר ראה פירוש רש"י על התורה גם המדרש לקח טוב, ואסף לאסיפה גם מאמרים מן מדרשי קדמונים. והיה לו ליסוד תלמוד בבלי, מכילתא, ספרא, ספרי, ב"ר, וי"ר, תנחומא הקדום, גם תנחומא הנדפס מכבר, פדר"א, פסיקתא דר"כ, פסיקתא רבתי, אדר"ג, וכן נמצא לפעמים מאמר ששאב מהירושלמי, כמו (בראשית י"ג ד') מכאן ה' ר' יהודה אומר גר מביא בכורים וקורא כו', והוא בירושלמי בכורים פ"א ה"ד דף ס"ד ע"א (ועיין בפ' הרמב"ם והר"ש בכורים פ"א מ"ד). ובכל זה אני המשפט לקוראים המעיינים שהם ישפטו אם יש ליחס המדרש הזה לר' משה הדרשן או לא, כי כשאני לעצמי לא אוכל לחרוץ הדבר בבירור. אולם יהיה איך שיהיה המדרש הזה הוא כולו יפה אף נעים, ונמצאים בו דברים חדשים יתענג הקורא עליהם, אקוה כי אוהבי וחובבי קדמוניות ישמחו על המנחה החדשה אשר הבאתי לפנייהם גם הפעם: ועתה אדבר מעט מתכונת הספר הזה בקצרה. המסדר הזה קבץ על יד דברי חז"ל המפורשים במקומות שונות וסדרם בסדר נאה ובתכלית הקיצור, ובהעתיקו את המאמרים מתוך המדרשים הקדמונים, השתדל ג"כ לשנות את סגנון לשונם, ומביא רק תמצית הענין, והשמיט המלות הזרות, גם השמיט לרוב שמות האומרים, ולא נזכר בו שום ספר או מחבר, רק בפ' וישלח (ל"ב כ"ז) מזכיר את הבראשית רבה. (נשא י' ל"ד) מזכיר את הספרי. (פנחס כ"ה י"ג) את פרקי רבי אליעזר בן הורקנוס, והוא לפנינו בפדר"א פכ"ט. גם ראה את הילמדנו הנאבד והשתמש בו, כמו שתראה (בראשית י"ח ט"ו) ותכחש שרה לאמר, מפני שהנשים כחשניות הן, ולכך פסלן הקב"ה מלהעיד עדות, וזה מובא בילקוט תורה רמז ר"פ ד"ה ותכחש שרה בשם הילמדנו, וכן מובא ג"כ בערוך ערך נשים ג"כ בשם הילמדנו, ונמצא בקונטרס אחרון בילקוט דפוס שאלוניקי אשר לקט שם מאמרים מהילמדנו, וכן נדפסו ג"כ בבית המדרש ח"ו צד 80 סי' י"ד. וכן (בלק כ"ח ח') ד"א כי מראש צורים אראנו אני רואה אותה שקדמו לבראשית כשהיה הקב"ה מבקש לבראות את העולם כו', וזה מובא בילקוט בלק רמז תשס"ו בשם הילמדנו, ואין ספק כי הרבה מאמרים אשר המקור נעלם ממני שאב מהילמדנו:

גם מביא המחבר את התרגום אונקלוס ומשתמש בדיבור "מתרגמינן" כמו (בראשית ד' כ"ו) לא יחל דברו, כתרגומו לא יבטל. (וירא כ' י"ז) וילדו ואתרוחו, כוון לת"א. (חיי כ"ד נ"ז) נשיאי ישראל, מתרגמינן רברביא. (ויהי מ"ט כ"ה) ירה בים, ומתרגמינן שדי בימא. (בשלח י"ג י"ח) וחמושים, ומתרגמינן ומזרזין. (יתרו י"ח ט') ושמה, ומתרגמינן וחד. (במדבר א' ד') כדמתרגמינן ירה בים, שדי בימא. (שם, שם ו') ומתרגמינן וכימי עולמך תוקפך. (שם שם ט"ו) כדמתרגמינן רצון רעוא. (במדבר ב' ב') יובלני, ומתרגמינן מדור. (שם ג' י"ב) את נערי בני ישראל, ומתרגמינן ית בוכרא בני ישראל. (שם ה' י"ב) סרו מהר, ומתרגמינן סטו בפריקי. (קרח ט"ז ט') ומתרגמינן טעונים. (חקת כ' כ"ח) ומתרגמינן ארי מית אהרן, וכן הביא את תרגום נביאים כמו (דברים א' ז') ולא יחם לו, ומתרגמינן ולא שחים ליה:

גם שאב הרבה דברים מספר הישר על התורה לדוגמא (וירא י"ח י"ח) מעשיהם של אנשי סדום כשהיה אורח עובר עליהם כו'. וכן עוד שם כשהיה עני נכנס לשם היו משכיבים אותו במטה, וכן המעשה באליעזר, לקח מספר הישר. וכן (שמות ב' כ"ג) מלמד שנצטרע כו' שהיה פרעה הורגם ונוטל דמים ורוחץ בהם כסבור שיתרפא בכך. וכן רש"י ע"ה הביא

(ב) המאמר הזה שהביאו בעלי התוס' נמצא גם בזהר ויחי דף רכ"ב וז"ל: ואין איש מאנשי הבית, הכי איבעי ל' למימר ואין איש מבית, מה אנשי הבית, אלא לאכללא דיוקנא דיעקב דהוה תמן ואישתכח תמן כך אין איש מאנשי הבית, אבל איש אחרא הוה תמן:

(ג) זה מקרוב הוציא לאור הרב החכם החוקר מוה"ר אברהם אפשטיין מחברת מיוחדת אודות ר' משה הדרשן ואסף שם הרבה מאמרים המובאים בשמו בספרים נדפסים בכתבי יד וגם מאלה אין זכר במדרש הזה.

הקדמת המוציא לאור והמעיר

נצטרע והיה שוחט תינוקות ישראל ורוחץ בדמם. וכן מובא בלקח טוב. וכן ביב"ע שמות ב' כ"ג. ועיין בשמ"ר פ"א אות ל"ד, ומקור המאמר הוא בס' הישר, ועוד מאמרים אחרים: ומדרכו עוד כשהביא מאמרים מש"ס בבלי לא רשם המקור אשר המאמר נמצא בו. רק בכמה מקומות רשם המסכתא כמו: (בראשית כ"ז מ"ח) כדאיתא במס' סוטה. (שם כ"ט ל"ה) גרסינן בברכות. (שם ל"א מ"ב) כמו שאמרו במס' יומא. (פקודי ל"ט א') כדמפורש במס' יומא. (אחרי ט"ז ל"ז) במסכתא יומא. (מטות ל' י"א) במס' נדרים:

ונמצא בקובץ הזה ספורים והגדות ישנות, אם לא מצאתים בשום מקום, ובודאי היו לפניו במדרשים אשר נאבדו מאתנו, ונמצאים בו גם דברים מפליאים, ובהם דרשות אשר המחבר בעצמו הולידם, ואביא רק מאמר אחד לדוגמא: (משפטים כ"ב כ"ד) אם כסף תלוה את עמי, הביא מאמר אחד על ועני ואביון מגזלו, עני זה הנפש וגזלו זה הגוף וכו': גם נמצאים בו דרשות עפ"י נוטריקון, כמו שתראה: (מקץ מ"א מ"ה) דורש אסנת נוטריקון. וכן (שם מ"ג ט"ז) דורש כן על וטבח טבח והכן. (שמות ב' ו') דורש נער נוטריקון. (משפטים כ"א א') דורש המשפטים נוטריקון ודומיהם: וכן נמצאים בו דרשות בדרך גימטריאות, כמו שתראה: (חיי כ"ג א') מנין ויהיו בגימטריא. (שמות ד' כ"ד) מנין פקוד בגימטריא. (בשלח ט"ו א') אז ישיר א'י' מנין שמונה כו' ללמדך שלא נגלו לו ישראל אלא בזכות המילה שניתנה לשמונה ימים. ד"א בעבור יחידו של עולם שהוא אחד למעלה משבעה רקיעים. (יתרו כ' א') אנכי ה', א' שהוא אחד בעולמו, נ"ך שבחר הקב"ה את ישראל משבעים אומות, (כי נ"ך בגימטריא שבעים). י' שנתן להם עשרת הדברות: וכן דרש חשבונות, כמו: (ויחי מ"ז כ"ח) מנין התיבות הם שלשה ושלשים תיבות: וכן נמצאים בו דרשות בחסירות ויתירות, כמו: (חיי כ"ד נ"ז) נקרא לנערה כתיב לנער חסר ה' לפי שהיתה בוגרת, ודומיהם: גם נמצא לפעמים שהביא מאמרים מחז"ל ומשונים הם בנוסחאותיהם, והעירותי על חלופי הגירסאות בהערותי במקומותם למושבותם. ולפעמים נשמט במדרשים לפנינו איזה מאמר, והי' לנכון לפני המסדר, כמו לדוגמא: (ויגש מ"ד כ"ט) אמר יעקב אבינו כו' ונשמט לפנינו בב"ר עיין שם בהערות שלי. והיה המאמר הזה לנכון גם לפני הרב בעל הערוך בב"ר. וכן מה שהביא בעל שבלי הלקט השלם (ה' מילה ס"י א') ובבראשית רבה דורש ברית הרי תרי"ב והמצוה עצמה הרי תרי"ג, וזה לא נמצא לפנינו בב"ר, והמחבר הביא זה ג"כ, ואין ספק שהי' גם לפניו בב"ר ולפנינו נשמט:

המדרש הזה על התורה אף כי לא נוכל לברר שם המסדר ומתי ובאיזה מקום נסדר, בכל זאת יקר הוא באיכותו, והוא יחיד בעולם, ולא נמצא כתב יד זולתו בכל אוצרות הספרים, כי חקרתי ודרשתי היטב אולי נמצא כתב יד שני ממנו, למען אוכל להשלים את הנחסר בו, בקשתי ולא מצאתי, ואמרתי להוציאו לאור עולם לזכות את הרבים, ואעמיס על שכמי להגיהו ולתקנו, כי הרבה שגיאות נפלו בו על ידי שגגת המעתיק, גם הצגתי הפסוקים מפורש באר היטב, כי דרכו של הסופר הי' להציג הפסוקים בר"ת כמו וחי' של' בק' הוא ר"ת וחלק שללך בקרבך, וכן בטח בה ל"ב וש"ל י"ח, ר"ת לב בעלה ושלל לא יחסר, ודומיהם הרבה, ובגוף הספר הצגתי ציונים לפרשיות ולפסוקים, כי בכתב יד לא היו מצוינים כלל, וכן עשיתי מראה מקומות מכל הכתובים שהביא המחבר, וציינתים בפנים הספר, גם נתתי ריוח והפסקה בין ענין לענין, בין מאמר למאמר, וערכתי הערות ותקונים ומראה מקומות מדברי חז"ל בתלמודים ומדרשים (מלבד באיזה מקומות אשר המקור נעלם ממני), והלכתי בזה בדרך קצרה, לא כמנהגי עד עתה בספרים אשר הוצאתי לאור, ועל הרוב רשמתי רק המקורות אשר מהן שאב המסדר, ולפעמים העירותי לעיין במה שכתבתי כבר בהערות שלי לפסיקתא דרב כהנא, לקח טוב (פסיקתא זוטרתיא), תנחומא, ומדרש תהלים (שוחר טוב), כי לא רציתי להכפיל הדברים, וכנתי שם המדרש הזה בשם „מדרש אגדה” כי הרבה דברים אשר רש"י ז"ל בפירוש על התורה מביאם בשם מדרש אגדה, נמצאים במדרש הזה, ושמו נאה לו, כי הוא באמת מדרש אגדה על התורה.

אקוה כי הקוראים הישרים וחובבי דברי חז"ל וקדמוניות ישרון ישמחו על המדרש הזה אשר הבאתי לפניהם, כי ברכה בו, ויש בו הרבה מאמרים אשר לא נמצאו במדרשים אחרים אשר לפנינו בדפוס, וגם תיקר מלאכתי בעיניהם, אשר יגעתי ועמלתי להגיהו מכל סיג וחלאה, וגם לברר דבריו בהרבה מקומות. והי' נועם ה' עלי ויחיני ויאמצני ויזכני להוציא עוד כתבי יד אחרים לאור עולם לדובב שפתי ישנים להעלותם ממצולת הנשיה.

שלמה באבער

לבוב, ה' שבט תרנ"ב